

## **Relja Seferović**

Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Lapadska obala 6, HR–20000 Dubrovnik  
reljaseferovic@yahoo.co.uk

# **O retoričkoj kulturi u Dubrovniku** **Petrićeva vremena**

### **Sažetak**

*Na temelju crkvenih propovijedi, historiografskih djela, pohvalnih govora u čast dubrovačkih nadbiskupa i teorijskih rasprava o retorici razmatra se položaj retoričke kulture u Dubrovniku Petrićeva vremena i dokazuje snažan utjecaj vlasti Republike koje su izravno nadzirale aktivnosti u svakom opisanom području. Različiti pogledi i sklonosti stranaca koji su stajali na čelu javne škole omogućuju da se ovaj predmet dublje sagleda, jer su svi dijelili interes za latinsku retoriku. U to su se uklopili pojedini domaći autori, koji su i vlastitim radom opravdali Petrićevo uvažavanje Dubrovnik. Dubrovačka diplomacija najbolje je dokazala praktične koristi od retorike, što je Petrić osobito cijenio.*

### **Ključne riječi**

Dubrovnik, renesansa, retorika, propovijedi, škola, Francesco Serdonati, Nascimbene Nascimbeni

»Dok govorim, ja sam poput razuzdana konja koji se, koliko god konjanik pritezao uzdu, nimalo ne usporava, sve dok ne udari glavom o zid ili o što drugo i ne slomi vrat. I moram se silno požaliti na prirodu što mi tako žestoke porive daje te me protiv moje volje nose onamo gdje vrijeđam sebe i druge.«

Frane Petrić, *Deset dijaloga o retorici*, VII, 40a-b.<sup>1</sup>

Poslovična težnja za skladom u Dubrovačkoj Republici, uzveličana brojnim književnim naporima i domaćih i stranih pisaca od uzleta renesanse do sutona Grada,<sup>2</sup> osobito je došla do izražaja kroz govorništvo kao jedno od slobodnih

1

Frane Petrić, *Deset dijaloga o retorici*. Ur. Vladimir Filipović, prev. Mate Maras. Pula: Čakavski sabor i Istarska naklada; Rijeka: Otokar Keršovani, Liburnija, Edit, 1983.

2

U poglavlju pod naslovom »Svjedočanstva pisaca o već razvijenom Dubrovniku« povjesničar Serafin Marija Crijević 1744. u djelu *Prolegomena in Sacram metropolim Ragusinarum* daje izbor iz djela autora humanističke i barokne provenijencije o Dubrovniku, nipošto ne zanemarujući kulturni život grada, od

Jacopa Filippija iz Bergama i Palladija Fusca iz Padove, preko dračkog nadbiskupa Pavla Andela i Ilije Crijevića do Marc'Antonija Sabellica, Francesca Sansovina, Stijepa Gradića, Luce De Linda i Michelea Bombardija. Seraphinus Maria Cerva, *Prolegomena in Sacram metropolim Ragusinarum*. Editio princeps. Priredio Relja Seferović. Zagreb – Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 2008: 327–338.

umijeća.<sup>3</sup> Odan klasičnim uzorima kojima su ujedno zastupali i tradicionalno porijeklo grada od starih Rimljana,<sup>4</sup> vladajući sloj bio je ipak svjestan činjenice da je neophodno odrediti granice do kojih se slobodna misao može proširiti. Trebalo je, poput citirane Petrićeve misli, ukrotiti divlju prirodu koja može odnijeti neznano kud i donijeti štetu rušeći sklad. Sraz racionalnog i poetičnog vodio je trijumfu racionalnog, *logos* je podvrgao *mythos*. Mitsko je poslužilo tek kao uporište pseudo-historiografskih pokušaja opravdavanja tobožnje dubrovačke oduvijek prisutne slobode, koju, po njima, ništa nije zatrla još od osnutka Grada. Odatle i sloboda govora kao jedan od instrumenata,<sup>5</sup> prividan i strogo nadziran jednako kao i sama sloboda.

Razuzdanog petrićevskog konja krilatog, brzorekog govorništva krotilo se u Dubrovniku trojako, pomoću crkvene, školske i političke stege. Sve tri uzde nalazile su se čvrsto u rukama državne vlasti, koja već od druge polovice 15. stoljeća temelji svoju samostalnost i na ovom načelu. Financiranje rada škole,<sup>6</sup> novčana potpora Crkvi uz istovremeno prisvajanje slobode da je izravno nadziru izborom propovjednika,<sup>7</sup> te napokon objava retoričkih rasprava dubrovačkih podanika na Apeninskom poluotoku o trošku vlasti Republike konkretni su primjeri kako se zauzdavao uzlet slobodne misli. Stoga, ukoliko je opravdano govoriti o mentalitetu karakterističnom za ovaj grad-državu, opet to stanje kroz vlastite poglede na retoriku lijepo opisuje mislilac porijeklom s otoka Cresa, tumačeći retoriku kao instrument prisile kojim jaki drže u pokornosti slabe. Za Franu Petrića u pitanju su jednostavno »dugi lanci riječi kojima su pravdi sputali ruke i noge«. <sup>8</sup> Ako je jedno od obilježja govorničkog umijeća prikrivanje istine, tada Dubrovčanima pripada zasluženno priznanje što su to umijeće razvili u tolikoj mjeri da su stoljećima uspješno parirali osmanskim nasrtajima zahvaljujući i tome, a ne samo redovitim isplatama harača i povremenim diplomatskim uslugama.<sup>9</sup> Dubrovački diplomati kao poklisari pri Visokoj Porti nisu slučajno u latinskim izvorima često navođeni kao *oratores*,<sup>10</sup> a jednu od fresaka lapadskog ljetnikovca Petra Sorkočevića iz 1526. i danas krasi natpis u heksametru *Pocula dira bibunt et mordent fraena superbi*, što bi se s pravom moglo smatrati geslom diplomacije Republike sv. Vlaha, simbolizirajući strpljivost i poniznost, spremnost da se ispiju brojne gorke čaše, a da bi se grizle uzde Oholog (sultana) i time postigli željeni ustupci.<sup>11</sup>

No, sagledamo li problematiku u širem kontekstu, dodamo li ovoj diplomatskoj još i dimenziju ne samo svakodnevice, *otium*, nego i školovanja i znanstvenog rada koji je bio uvijek ohrabrivan i potican od strane vlasti, postat će jasno da njezina utilitaristička komponenta blijedi pred veličinom stoljetne kulture kojom se osobito želi opravdati pretpostavljeno romansko porijeklo. Time možemo objasniti bogatstvo proznih radova u vrijeme pune emancipacije dubrovačke samostalnosti u 16. stoljeću, radova koji nadasve pripadaju dvjema granama, retorici i historiografiji, disciplinama među kojima čvrste granice tada nestaju.<sup>12</sup> Nije slučajno da tada dolazi do naglog razvitka kulture pisane riječi.<sup>13</sup> Ipak, u potrazi za pravim teorijskim uporištem nije dovoljno samo roniti dubinama tadašnjih dubrovačkih knjižnica i zbrajati klasike na njihovim policama<sup>14</sup> nego proučiti i poruke koje upućuju iz vlastitih radova. Što zapravo predstavlja govorništvo za dubrovačku intelektualnu sredinu iz Petrićeva vremena? Kako mu se pristupalo? Kako odrediti odnos među vrstama govora, pa i među samim književnim vrstama, pjesništvom i prozom? Za pjesnika i državnika Dinka Ranjinu to je suvišno pitanje:

»... hoteć govorit o jednoj satvari, koja je očita svim ljudem od svita, ne bi drugo bilo, neg jedno htjet se trudit suncu svjetlos davat, u dubravu drva nosit a u more vodu lijevat.«<sup>15</sup>

Misao o govorničkom umijeću kao nečemu suvišnom bila je posve strana dubrovačkom praktičnom duhu. Politički i gospodarski zenit Grada poklopio se tako s usponom Frane Petrića koji je negirao teorijske zasade govorništva i zagovarao praktične. Međutim, u Dubrovniku su u ovom razdoblju zastupljeni i jedni i drugi.

3

Gramatici i retorici dodane su poezija, moralna filozofija i nadasve povijest kao obilježje didaktičnog interesa humanista. U svjetlu historiografskog rada benediktinca Ludovika Crijevića Tuberona s prijelaza 15. u 16. stoljeće to raščlanjuje Vlado Rezar, »Dubrovački humanistički historiograf Ludovik Crijević Tuberon«. *Analiz Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 37 (1999): 48.

4

Zdenka Janeković Römer, *Okvir slobode. Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*. Zagreb – Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999: 91–92.

5

Ova misao provlači se kroz dubrovačku historiografiju sve do pada Republike, a dalje će se razmatrati ne sadržajno, nego formalno, s obzirom na međusobno preplitanje historiografije s govorništvom.

6

Upravo sredinom stoljeća, 1557., Senat je usvojio važan zakon o školi, kojim je sve do dolaska isusovaca početkom 17. stoljeća reguliran rad te ustanove. Ivo Perić, »Dva reformna zahvata u školovanju dubrovačke omladine iz 15. i 16. stoljeća«. *Pedagoški rad* 5–6 (1967): 219.

7

Niz zakonskih napora oko podvrgavanja crkvene slobode nadzoru vlasti provodi se u prvoj polovici i sredinom 16. stoljeća. Zamišljena »crkvena reforma« nadahnutu je i službeno opravdana potrebom da se očuva dubrovačka sloboda od utjecaja stranaca, po tadašnjim zapisima Vijeća umoljenih. Formalni je početak s reformom benediktinskog reda na dubrovačkom području koju su 16. studenog 1514. iznijeli vlastelini Danijel Restić, Damjan Menčetić i Dinko Nikolin Ranjina. Državni arhiv u Dubrovniku (dalje: DAD), *Acta Consilii Rogatorum* (dalje: *Cons. Rog.*), sv. 33, f. 100r–101v.

8

F. Petrić, *Deset dijaloga*, I, 7b.

9

Špijuniranje u kontekstu 16. stoljeća razmatralo se i na međunarodnoj konferenciji *Marin Držić i naše doba* održanoj u Dubrovniku i Sieni od 2. do 7. rujna 2008. O tome više u zborniku *Tajna diplomacija u Dubrovniku u XVI. stoljeću. Secret diplomacy in the 16<sup>th</sup> century Dubrovnik*. Ur. Mirjana Polić Bobić i

Slobodan Prosperov Novak. Dubrovnik: Dom Marina Držića; Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 2008.

10

Relja Seferović, »Strani učitelj i domaći povjesničar: Nascimbene Nascimbene i Serafin Cerva o retorici«. *Analiz Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 45 (2007): 48.

11

Cvito Fisković, *Kultura dubrovačkog ladanja (Sorkočevićev ljetnikovac na Lapađu)*. Split: Historijski institut JAZU u Dubrovniku, 1966: 21. Upozorivši na raniji prijevod Veljka Gortana »Silnici piju žestoko piće i postaju popustljiviji«, autor ipak samo nagađa koje je pravo značenje izreke (65). Zato predlažemo ovo tumačenje.

12

Budući da u teorijskim raspravama o govorništvu koje pišu rani humanisti poput Jurja Trapezuntskog s Krete historiografija također predstavlja nedjeljiv dio teme, neosporno je da su i dubrovački prozaici slijedili klasične tendencije.

13

U biografiji Jurja Kružića, redovnika cistercitskog reda i biskupa trebinjsko-mrkanske biskupije s prijelaza 15. na 16. stoljeće, Serafin Marija Crijević osobito je izdvojio njegovu oporučnu odredbu iz 1512., kad je svoju knjižnicu od 300 svezaka jednakim omjerom podijelio dominikanskom i franjevačkom samostanu u Dubrovniku. Seraphinus Maria Cerva, *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur. Dubrovačka biblioteka u kojoj se prikazuju dubrovački pisci, njihova djela i spisi*, sv. II. Ur. Stjepan Krasić. Zagreb: JAZU, 1977: 104–106.

14

O ovoj sveprisutnoj temi pored klasičnog rada Konstantina Jirečka »Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte«. *Archiv für Slavische Philologie* 21 (1899) korisno je upozoriti i na suvremene napore Bariše Krekića, »Miscellanea from the cultural life of Renaissance Dubrovnik«, n. IX u *Dubrovnik: a Mediterranean Urban Society, 1300–1600*, Variorum Collected Studies Series 1997 (preneseno iz *Byzantinische Forschungen* 20, Amsterdam, 1994): 139–151.

15

Dinko Ranjina, »Mihu Menčetiću, vlastelini dubrovačkomu«, u: *Zbornik proze XVI. i*



## Crkveno govorništvo

Spremnost da se sasluša i potreba da se govori osjećala se prvenstveno u crkvenoj sredini, uvjetovanoj specifičnim razvitkom i diobama u prvoj polovici 16. stoljeća, pa stoga zaslužuje pozornost na prvom mjestu. No, poruke s propovjedaonice stječu cjeloviti smisao tek u svjetlu općih prilika vezanih uz položaj govorništva u cjelini. Kako je već zabilježeno,

»... sveučilišni profesori tada su obično predavali krajem uskrasnih praznika sve do došašća, da bi ih nastavili odmah nakon božićnih praznika sve do početka korizme, kako bi se imali mogućnosti uključiti u velike cikluse godišnjih propovijedi.«<sup>16</sup>

Izložena propovjedničkom valu u prvoj polovici 16. stoljeća, dok su Zapadnu Crkvu potresali razdori prodorom protestantizma, Dubrovačka Republika već je tada njegovala praksu redovitog pozivanja stranih propovjednika u katedralu prilikom adventa i korizme. Zahvaljujući brizi vlasti koje su u Malom vijeću regulirale to pitanje,<sup>17</sup> praksa se očuvala do samog pada Republike početkom 19. stoljeća.<sup>18</sup> Ovaj su običaj zapazili i pohvalili i stranci koji su pisali o Dubrovniku, ne propuštajući pritom istaknuti da su propovijedi tekle na talijanskom jeziku. Tako je u prvoj četvrtini 17. stoljeća objavljeno da Dubrovčani »svake godine pozivaju ponekog čuvenog i rječitog propovjednika iz Italije koji propovijeda samo muškarcima, jer ga ne mogu razumjeti žene koje ne znaju talijanski«.<sup>19</sup>

Profesionalnost propovjednika bila je popraćena odgovarajućom nagradom po odluci dubrovačkih vlasti, kroz novčane isplate i dodjelu darova.<sup>20</sup> Među tim strancima katkad bi se zatekli i domaći sinovi, od kojih su neki napravili lijepu karijeru izvan rodnog grada. Zato razumijemo ponos dominikanca Klementa Ranjine koji je u predgovoru djelu *Quodlibet declamatorium* naglasio da je dulje od trideset godina propovijedao diljem Italije i Dalmacije, da bi sad odlučio prenijeti svoja iskustva mladim propovjednicima. Svoj učiteljski žar obrazlaže citirajući i Seneku:

»Zato želim poput Seneke prenijeti drugome sve što znam i raduje me da nešto naučim time što podučavam.«<sup>21</sup>

Prenositi drugima, podučavati druge, posve u skladu s geslom Reda propovjednika: Promišljati i drugima predavati promišljeno.<sup>22</sup> Sljedbenik mišljenja da alegorijsko tumačenje Starog zavjeta najavljuje sadržaj Novog zavjeta, Ranjina je u prikupljenoj zbirci svojih propovijedi pristupao ovoj problematici prvenstveno kao teolog.<sup>23</sup> Svoja praktična promišljanja imao je prilike izložiti dubrovačkim vlastima i kao njihov službeni savjetnik u prilikama vezanima uz odnose države i Crkve u Republici sv. Vlaha, pod naslovom državnog teologa.<sup>24</sup>

No, za razliku od tih praktičnih pitanja, ovdje kao propovjednik postavlja težište samo na teorijskom pristupu teologiji, gdje brojni odlomci Sv. pisma uzdižu kršćanina do kontemplacije posljednjih svrha. Dakle, Klement Ranjina ovdje je tumač smisla. Razmatra značenje riječi, svjestan je da Sv. pismo daje kršćaninu pouke i moralne savjete za sadašnji život, po tropološkom tumačenju, pri čemu neki odlomci ili neke riječi posjeduju sva četiri značenja: historijsko, alegorijsko, anagogijsko, tropološko.<sup>25</sup> Kao što je Serafin Bunić, generalni vikar Dubrovačke kongregacije Reda propovjednika, potvrđujući pravovjernost Ranjinina djela u skladu s naukom Rimske crkve u svojoj poslanici datiranoj 2. kolovoza 1540. u samostanu sv. Dominika naglasio da je Bog, po apostolu, jednim dao opće znanje jezika, a drugima vještinu tumačenja propovijedi, u istom okviru smjestilo se i Ranjinino djelo. Sastavivši sku-

pinu svojih izabраниh propovijedi, dubrovački dominikanac slijedio je praksu subraće s druge obale Jadrana, poput Serafina Razzija koji je četrdesetak godina kasnije bio vikarom Dubrovačke provincije Reda propovjednika.<sup>26</sup>

*XVII. stoljeća. Pet stoljeća hrvatske književnosti*, sv. 11. Priredio Jakša Ravlić. Zagreb: Zora, Matica hrvatska, 1972: 70.

16

Stjepan Krsić – Serafino Razzi, *Povijest Dubrovačke metropolije i dubrovačkih nadbiskupa (X.–XVI. stoljeća)*. Dubrovnik: Biskupski ordinarijat; Split: Crkva u svijetu, 1999: 76.

17

Početak svake godine prva služba koja se bira u Malom vijeću su dva vijećnika da nađu propovjednika za iduću godinu, uz uobičajeni izraz *deputati fuerunt ad faciendum provisionem predicatoris pro anno proximo futuro*. Tako se redovito navodi u knjigama zapisnika sa sjednica Malog vijeća pohranjenih u Državnom arhivu u Dubrovniku.

18

Relja Seferović, »Adventski i korizmeni propovjednici u dubrovačkoj katedrali u 18. stoljeću«. *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 46 (2008): 81–124.

19

»*Respublica Ragusina quae olim Epidauria*«, u: *Archontologia cosmica sive imperiorum, regnorum, principatum rerumque publicarum omnium per totum Terrarum Orbem etc. Jo. Ludovici Gotofredi*. Francofurti ad Moenum: sumptibus Lucae Jennisi, 1628: 625. Uz detalj o jeziku navedimo misao Kosta Vojnovića: »Narod, ostavši kao i sada nijem i gluhi talijanskom jeziku, vrvio je da sluša u svojem jeziku riječ božiju k fratrima bijelijem i crnijem, svojim duhovnijem ocima od pamtivijeka, a u franovačkoj crkvi čitalo bi se hrvatski evanđelje u blagdane, što se i sada čini.« Kosto Vojnović, »Crkva i država u dubrovačkoj republici«, prvi dio. *Rad JAZU* 119 (1894): 68.

20

Navedimo svega nekoliko slučajeva, kronološkim redoslijedom. Propovjedniku fra Tomi de Cucita plaća se 14. travnja 1561. iznos od 60 dukata za propovijedi, put i osobnog pratitelja (DAD, *Acta Consilii Minoris* (dalje: *Cons. Min.*), sv. 46, f. 92r); svećenicima ispo-vjedicima u katedrali tijekom korizme plaća se deset perpera 19. travnja 1563. po običaju (*Cons. Min.*, sv. 47, f. 9r); propovjedniku fra Antunu daruju se 21. travnja 1563. uz uobičajenu naknadu i dva saga (*Cons. Min.*, sv. 47, f. 10v); naknada se istim povodom isplaćuje propovjedniku čije ime nije navedeno 10. travnja 1564. (*Cons. Min.*, sv. 47, f. 98v); isto tako i za iduću korizmu 25. travnja 1565. (*Cons. Min.*, sv. 47, f. 199r); propovjedniku isusovcu 1. travnja 1598. plaćaju 25 zlatnih

škuda, a dobio je i darove u vrijednosti 25 škuda i 25 groša (*Cons. Min.*, sv. 64, f. 177r).

21

*Propterea cupio cum Seneca omnia quae scio in alium transfundere et in hoc gaudeo aliquid discere ut doceam*. Izvorna Senekina misao glasi: *Ego uero omnia in te cupio transfundere, et in hoc aliquid gaudeo discere, ut doceam; nec me ulla res delectabit, licet sit eximia et salutaris, quam mihi uni sciturus sum*. Seneca, *Epistulae morales ad Lucilium*, I, VI, 4.

22

*Contemplari et contemplata aliis tradere*, kako navodi Toma Akvinski, *Summa Theologiae*, IIa–IIae, q. 188, art. 6.

23

Njegov komentar na *Liber sententiarum* Petra Lombardskog, nezaobilazni priručnik iz vremena skolastike za tumačenje Biblije i studij teologije, nije objavljen samo zbog tadašnjeg pada popularnosti ovog komentatora, kojega je uskoro istisnuo tomizam kao suvremeniji i obuhvatniji. Marijan Biškup, »Klement Ranjina, duhovni pisac i propovjednik (1482–1559)«, u: Franjo Šanjek, *Dominikanci i Hrvati. Osam stoljeća zajedništva (13.–21. stoljeće)*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost i Dominikanska naklada Istina, 2008: 191.

24

Biograf Serafin Marija Crijević žali što je do njegova vremena već gotovo posve propao Ranjinin *Liber consiliorum*, u izvornom rukopisu pohranjen u dominikanskom samostanu sv. Križa u Gružu, s mnoštvom savjeta klericima i dubrovačkim senatorima o moralnim, dogmatskim, kanonskim i građanskim pitanjima (Seraphinus Maria Cerva, *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur. Dubrovačka biblioteka u kojoj se prikazuju dubrovački pisci, njihova djela i spisi*, sv. I. Ur. Stjepan Krsić. Zagreb: JAZU, 1975: 227). Kao konkretan primjer Crijević ipak spominje Ranjinino negativno mišljenje o zahtjevu nadbiskupa Ludovica Beccadellija 1555. da mu se dopusti uvoziti vino s Pelješca (Seraphinus Maria Cerva, *Sacra Metropolis Ragusina: 2394–2396*, Knjižnica samostana Male braće u Dubrovniku, rukopis br. 215).

25

Pierre Chaunu, *Vrijeme reformi. Religijska historija i civilizacijski sistem. Kriza kršćanstva. Rascjep (1250–1550)*. Zagreb: Antibarbarus, 2002: 97.

26

Razzijevo djelo pod naslovom *Sermoni del Reverendo P. F. Serafino Razzi dell'Ordine de*





Pri svemu tome jednako se ističe njegova pedagoška vrijednost. Činjenica je da Ranjina karakterizira svoje djelo kao udžbenik.<sup>27</sup> Navodi se samo po skraćenom naslovu, *Quodlibet declamatorium*, bez određenja oblika ili žanra. Ne samo da tu misao o zbirci govora kao udžbeniku za manje vješte više puta ističe u predgovoru, pisanom početkom kolovoza 1540., već je prihvaćaju i uglednici koji mu odgovaraju. Djelo je, doduše, napisano *ad Dei gloriam*, ali prvenstveno kao poduka mladim propovjednicima.<sup>28</sup> Upozorio je na razliku između mudrijih<sup>29</sup> i priprostijih, tako da knjiga može biti korisna i jednima i drugima. Bogato tridesetogodišnje iskustvo propovijedanja po Italiji i Dalmaciji podijelio je na ovaj način s budućim naraštajima mladih propovjednika. Pritom, dakako, nije zaboravio zahvaliti dubrovačkim vlastima koje su financijskim prilogom omogućile objavu djela,<sup>30</sup> do čega je i došlo 14. siječnja 1541. u Veneciji kod izdavača Nikole Bascarinija.

Pismo dubrovačkom nadbiskupu Filippu Trivulziju iz Milana, napisano 15. srpnja 1540. u samostanu sv. Dominika, govori više o cenzorskom postupku i provjerama kroz koje je tekst morao proći zbog tematike kojom se bavi.<sup>31</sup> Ističe da po završetku rada nije odlagao da ga izloži dužnom ispitivanju, odnosno cenzuri, što je uvedeno na Lateranskom koncilu u vrijeme pape Lava X. (1513.–1521.). Predao je iz pokornosti djelo generalnom vikaru Dubrovačke kongregacije Reda propovjednika, ocu Serafinu Buniću, *sacrae theologiae doctrinae praedito*, da ga pregledaju on i učeni ljudi koje odredi. Među njima je osobit položaj zauzimao Ambroz Ranjina, Klementov subrat iz istog samostana, čije je pismo ocu fra Bernardu Getaldiću od 20. kolovoza iste 1540. tiskano u knjizi pred početak drugog dijela, a prethodio mu je pozdravni epigram Kotoranina Ludovika Paskalića u elegijskim distisima, u počast autoru koji je »znamenit po pradjedovima koje je slava uzdigla do Olimpa, a isto tako i po plemenitosti svoga zavičaja«. <sup>32</sup> Pozabavivši se kraćim kronološkim pregledom uglednih dubrovačkih dominikanaca od Ivana Stojkovića do Klementa Ranjine, Ambroz je izlaganje zaokružio mišlju da dobar glas čovjeka potječe od časti njegova oca. Upozorivši da je Klementovo djelo korisno početnicima propovjednicima, Ambroz je upozorio na Klementove ujake, njegova učitelja i vikara Kongregacije Luku de Martinisa i Lukina brata Anđela, koji se osobito istaknuo kao učitelj u samostanu.<sup>33</sup>

Pošto je djelo prihvaćeno kao katoličko i odlučeno da se tiska za opću korist vjernika, ne samo po potvrdi kapitula Dubrovačke kongregacije nego i na provincijalnom kapitolu Dalmacije održanom iste godine pod vikarom ocem fra Vickom Bućom iz Kotora, profesorom svete teologije na zadarskom Generalnom učilištu Dominikanskog reda,<sup>34</sup> Ranjina je ipak smatrao da nije nimalo zadovoljan dok ga ne izloži sudu dubrovačkog nadbiskupa. Odgovori obojice prelata, Trivulzija i Buće, tiskani u knjizi, nemalo pomažu ocjeni govorničkog dara autora.

Retoričke vrline dolaze do izražaja u razumijevanju stručnjaka koji službeno ocjenjuju djelo. Pošto je pohvalio Ranjinu s teološke strane, kao darovitog propovjednika koji je više puta propovijedao vrhunskim naukom i pobožnošću, po čemu je poznato da su spašene brojne duše, nadbiskup Filippo Trivulzi hvali potom i svjetovne odlike djela: učenost, istančanost u oblikovanju, lijepi redosljed u izlaganju Sv. pisma oba zavjeta.<sup>35</sup> S ovim se podudara i misao iz Paskalićeva epigrama o čistoj jednostavnosti, nezamagljenoj nikakvom bojom, koja je uklonila sve zastore s tajnih mjesta.<sup>36</sup> Izučavajući sadržaj propovijedi Klementa Ranjine na temelju autografa, Serafin Marija Crijević upozorio je kasnije da je Ranjina najjasnijim riječima tumačio Evanđelje, nagrade za vrline, kazne za prijestupe, sreću u budućem životu i da nije

propuštao ništa čime bi opomenuo pobožne i poštene, što je visokom umu bilo i vrlo djelotvorno. Zato je bio izvrsno prihvaćen i u domovini, »što se rijetko događa«. <sup>37</sup> Sam Ranjina zagovarao je jednostavnost u propovijedanju, sljedeći pritom kao uzor misli sv. Pavla, koji je

»... u svojim poslanicama podučio svete propovjednike da se u svojim propovijedima ne bave bajkama ni zanimljivostima ni ispraznim i lažnim proroštvima, ni rodoslovljima ni beskorisnim pitanjima, (...) već da kod njih teče jasan govor Božji. Naime, kad navodi da se riječ Božja naviješta ljudima, to nije kroz riječi nagovora ljudske mudrosti, nego se djelo navješćivanja vrši u Duhu i istini.« <sup>38</sup>

Na skromnost kao posebnu vrlinu pri govorničkim konstrukcijama upozorilo je pak pismo fra Vicka Buće, službeno potpisanog kao profesor teologije i generalni vikar Dalmatinske provincije Reda propovjednika, Klementu Ranjini, napisano u trogirskom samostanu 31. svibnja 1540. Ranjina se po Bući »nije

*Frati Predicatori* tiskano je 1574. u Firenci, a iduće se godine već pojavilo i drugo izdanje, također u Firenci. S. Krsić – S. Razzi, *Povijest Dubrovačke metropolije i dubrovačkih nadbiskupa*: 77. Ipak, talijanskog dominikanca je tijekom boravka u ovim krajevima više privlačila povijest nego teologija ili govorništvo, što je dokazao raspravama o Dubrovniku i Kotoru uz životopis sv. Ozane kotorske.

27

Stanovite prigovore uputio mu je Serafin Marija Crijević, upozoravajući na nedostatke i hvaleći kasnije izdanje iz 1586. u Brescii pod naslovom *Sacri sermones*. S. M. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. I: 228.

28

*Accipe igitur, pie lector ac novelle verbi dei declamator, qua tibi offertur, hoc exiguum munus, quoniam sapientioribus sapientiora, in aliis clarissimis doctoribus relinquo.*

29

*Sapientioribus, želeći naglasiti smisao učeni-  
jih, obrazovanijih, da se razlikuje od sagax,  
'uman'.*

30

Vijeće umoljenih je na sjednici održanoj 29. travnja 1540. odlučilo pomoći ocu Klementu Ranjini iznosom od 30 dukata radi objave njegova novog djela (DAD, *Cons. Rog.*, sv. 44, f. 320v).

31

Svega dvije godine ranije Ranjina je kao diplomatski izaslanik pred papom Pavlom III. branio interese Dubrovačke Republike protiv istog nadbiskupa Trivulzija i postigao da mu se uskrati pravo upravljanja dubrovačkom nadbiskupijom posredno preko vikara, pa se stoga prelat morao osobno vratiti iz Rima u Dubrovnik (S. M. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. I: 226–227).

32

Prepjevaio Vedran Gligo u: *Hrvatski latinisti. Pet stoljeća hrvatske književnosti*, sv. I, knjiga

druga. Ur. Veljko Gortan i Vladimir Vratović. Zagreb: Matica hrvatska, Zora, 1969: 592.

33

*Quodlibet declamatorium*, 95v–96r. Na osobitu vrijednost ovog pisma upozorio je i dva stoljeća mladi biograf i povjesničar Reda propovjednika, S. M. Crijević, ističući da mnogo duguje njegovoj marljivosti, iako je zaključio da Ambroz Ranjina nije samostalno htio napisati povijest dubrovačkih dominikanaca, već je slao podatke Getaldiću na njegov upit (S. M. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. I: 62–63). Crijević potom tvrdi da je to Getaldićevo djelo pod naslovom *Historia virorum illustrium congregationis Ragusinae* nestalo još prije njegova vremena (S. M. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. I: 185).

34

Stjepan Krsić, *Generalno učilište Dominikanskog reda u Zadru ili Universitas Jadertina*. Zadar: Filozofski fakultet, 1996: 599–601.

35

*... doctrinam, elegantiam in pronuntiando, ordinem pulchrum in exponendis dictae sacrae paginae utriusque testamenti.*

36

*Puraque simplicitas nullo fucata colore, / Detegit archanis tegmina cuncta locis. (Quodlibet declamatorium: 84.)*

37

S. M. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. I: 217.

38

*Epistola fratris Clementis Aranei ad fratres Congregationis Ragusinae Ordinis praedicatorum novos verbi Dei concionatores*, u: *Quodlibet declamatorium*, treća knjiga: 6v. Usporediti s Prvom poslanicom Timoteju, 1,1: »... da zapovijediš nekima neka ne naučavaju drugih nauka i neka se ne zanose beskrajnim bajkama i rodoslovljima, koja više pogoduju raspravama, negoli rasporedbi Božjoj po vjeri.«

služio riječima ljudske mudrosti, niti ciceronovskim uvjeravanjima, koje je Bog upropastio, nego je nastavio poniznim stilom«. Ako je Buća to uočio, pozdravljajući autora sa: »Zdravo, diko domovine!«, možemo zaključiti da je Ranjina postigao cilj, pišući tako da ne samo učeni nego i oni manje vješti dođu na svoje, pri čemu je vrlo važan i raspored izlaganja. Na tome se zaustavio i pohvalni epigram u čast djela, koji je u elegijskom distihu u 14 stihova napisao Cesare Pietro Beneventano poslije Ranjinina predgovora čitaocu. Stroga je ocjena dva stoljeća mlađeg komentatora, Serafina Marije Crijevića, da u tom epigramu nema ništa od pjesničke profinjenosti, ali zato nudi kratku i duboko promišljenu podjelu djela.<sup>39</sup> Pri kraju posvete dubrovačkim vlastima Ranjina je opravdano zatražio neka se nitko ne čudi što je jednostavnost prisutna u njegovim propovjedima, jer je dužan ne samo mudracima nego i onima manje mudrima. U tom svjetlu razumijemo i uvodnu Bućinu misao da je prikladan govor, koji nastaje iz podložnog predmeta, najbolji,<sup>40</sup> što se može shvatiti kao jednostavno retoričko pravilo. Drugim ga riječima ističe i sam Ranjina citirajući Aristotelovu misao da se govor mora prilagoditi samom predmetu. Koliko je poganskog utjecaja u njegovoj retorici?

Po mišljenju dobrog poznavatelja propovjedničke vještine, Ranjinina subrata iz 18. stoljeća, Serafina Marije Crijevića, vrlo mali. Evo kako karakterizira njegov stil, pošto je raspravio učenost i teološku potkovanost:

»U njegovim riječima nije se javljala nikakva sklonost nakićenoj rječitosti, stranoj učenosti, izvještačenosti govora, niti se činilo da brine o glasovima i brojevima. Nije bio željan svoje slave, nego tuđega spasa. Molio je Boga golemim duhom, vrelim licem, ozbiljnim glasom. Zato je pljesak slušača pratio njegovu propovijed. [Pljesak] nije bio glup i neprikladan, kakav se izljuje samo u pohvalu propovjednika, već onakav kakvim se, uz uzdahe i jecaje, prezire cijeli način dotad vođenog života.«<sup>41</sup>

Ovakva psihološka karakterizacija djelovanja govora u skladu je s temeljnim premisama retorike kao discipline kojoj je uvjeravanje, *persuasio*, na prvom mjestu, ma koliko da je sâm Ranjina odbacuje u svojem ranije spomenutom pismu mladim propovjednicima iz Dubrovačke kongregacije kao nedostojnu propovijedi, tražeći da »njihova vjera ne bude u mudrosti ljudi, nego u vrlini Božjoj«. <sup>42</sup> Na tu su vrijednost uvjeravanja upozoravali redom i antički učitelji.

Svoje znanje o tom razdoblju Crijević nije temeljio samo na pročitanim Ranjininim propovjedima nego i na poznavanju drugih suvremenih propovjednika, budući da u galeriji dominikanaca koju je obradio upravo 16. stoljeće ima najviše pripadnika.<sup>43</sup> Ranjina se prihvatio propovjedničkog posla u skladu s poslanjem svoga Reda, ali nepobitno je pritom iskazao i ostvario urođene sklonosti ka kulturi javne riječi. Diskretno je provukao Seneku kroz svoje retke kao dokaz poznavanja klasične retorike, no njegov pravi autoritet je, prirodno, sv. Toma Akvinski. Serafin Bunić, nekadašnji učitelj pri visokoj školi kralja Matije Korvina,<sup>44</sup> dopustio mu je da objavi djelo jer je bilo važno da Ranjinin dar koji mu je Bog dao ne ostane skriven,<sup>45</sup> citirajući pritom i navodnu misao sv. Bernarda koji je rekao da je znanje

»... posjed plemenita duha, koje ne dolikuje škrtom vlasniku. Ako se ne objavi, propada, a ako se dijeli, uvelike se uvećava.«<sup>46</sup>

Autor je zaslužio takvu pohvalu pošto je Bunić na kapitulu Kongregacije doznao da je djelo katoličko i da će biti osobito korisno u Crkvi, »puno sočnoga nauka, ukrašeno figurativnim i doslovnim potvrdama iz Sv. pisma i praksom«. <sup>47</sup> Osim egzegetske vrijednosti važna je, dakle, i retorička; sam Ranjina



citirao je Aristotela, a Buća spomenuo Cicerona. Aristotelov autoritet prirodan je uz ime sv. Tome, ali smješten uz Cicerona ovdje neizostavno upućuje na klasično promišljanje retorike. Jasno je da odanost Aristotelu nije u skladu s retoričkim gledištima Frane Petrića, premda je Ranjina u predgovoru naveo da su ga uz subraču dominikance i franjevci također potaknuli da objavi svoje djelo, koje su i sami čitali i poznavali. Propovijedi i tumačenja Sv. pisma daju samo građu, dok je tehnika klasična i može pripadati poganskoj starini. Sam nadbiskup Trivulzi htio je više puta da Ranjina propovijeda pred njim, unatoč ranijim diplomatskim sukobima.<sup>48</sup> Zato mu je Ranjina s više povjerenja predao svoj rad da ga popravi i dotjera, osjećajući i pokornost prema vrhovnom pastiru dubrovačke nadbiskupije.

Doprinos poganskog se svakako zrcali i u vrlo nadahnutom i učenom odgovoru koji su dubrovačke vlasti uputile autoru na njegovu posvetu, perom kancelara Republike koji se nije potpisao, 10. lipnja 1540.<sup>49</sup> Ne samo da im je njegova knjiga donijela veliku radost već su u njoj prepoznali i duboku duhovnu vrijednost. Vuče se paralela, metaforom, prema značenju njegova prezimena i grčkoj etimologiji (pauk), jer tka platno Kristova utjelovljenja. Poziva se »onoga tko se želi opiti da zađe u Ranjinin vinski podrum, gdje će se toliko veseliti u ljubavi prema Isusu«. Pita se i što je slađe od meda Sv. pisma, kojim se Ranjina koristi u cijelom djelu, a što je ljuće od lava iz Judina plemena, kojega Ranjinine knjige žešće propovijedaju.<sup>50</sup> Spominjanje meda i lava ne dolazi također slučajno, aluzija je na Samsona i Stari zavjet uz

39

S. M. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. I: 238.

40

*Oportunus enim sermo, qui ex subiecta capitur materia, optimus est.*

41

S. M. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. I: 217–218.

42

*... ut fides vestra non sit in sapientia hominum, sed in virtute Dei (Quodlibet declamatorium, treća knjiga: 6v).*

43

Pored prije spomenutog Ambroza Ranjine, S. M. Crijević ističe i biografski rad subrata Ambroza Gučetića iz istog vremena, naslovljen *Catalogum illustrium virorum in litteris Ordinis Praedicatorum*, prema kojemu se odnosi vrlo kritički, zamjerajući nedoraden stil i netočne podatke (S. M. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. I: 67).

44

V. Rezar, »Dubrovački humanistički historiograf Ludovik Crijević Tuberon«: 50.

45

Na to je upozorio i Buća, sjećajući se kako je Ranjina na njega ostavio snažan dojam svojim nastupom na crkvenom koncilu u Rimu, pa od njegova djelovanja tako koristi ima i cijela Dalmacija: *cum parte sui regni et omnis Dalmatia fructum accepit.*

46

*Scientia est nobili animi possessio, quae avarum dedignat possessorem: nisi enim publice, elabatur, et distributa suscipit incrementum.* Dok je Bunić ovdje pripisuje sv. Bernardu, ta misao pripisuje se Boetiju u raspravi nepoznatog autora *De venerabili sacramento altaris*, c. XIV. Dostupno na [www.corpusthomicum.org/xsa.html](http://www.corpusthomicum.org/xsa.html) (pristup izvršen 17. kolovoza 2009.).

47

*... plenum sapida doctrina figurativisque et literalibus ex sacra scriptura attestationibus ac practicis ornatum.*

48

Klement Ranjina uspješno je propovijedao u dubrovačkoj katedrali za advent i korizmu 1515. i 1534., kako navodi Stjepan Krasić, *Congregatio Ragusina Ordinis Praedicatorum (1487–1550)*. Romae: Institutum Historicum Fratrum Praedicatorum ad S. Sabinae, 1972: 188. Budući da je Trivulzi bio dubrovački nadbiskup 1521.–1543., Ranjina je pred njim propovijedao samo ovom drugom prigodom.

49

Možda je u pitanju notar i kancelar Francesco Parisi, koji je tri desetljeća plodne službe i povjerenja dubrovačkih vlasti dokončao smrću 1564. O njemu više u: R. Seferović, »Strani učitelj i domaći povjesničar«: 61, 66.

50

*... in toto opere uteris... quem tui libri ferventius predicant.*

zagonetku Filistejcima,<sup>51</sup> a Ranjina je naglasio da se iz Starog zavjeta učilo o proroštvima i o propovijedima proroka, od čega je i potekla mudrost.<sup>52</sup>

Ovo koketiranje s povijesti, s historiografijom, privuklo je pozornost i nadbiskupa Trivulzija u pismu pohvale Ranjini. Potičući ga da i dalje slaže ovakva djela, na korist svih kršćana, nadbiskup se otvoreno pita:

»Ako se besmrtna zahvale duguju piscima koji za vječni spomen pišu svjetovne povijesti, koje koriste samo tijelu, koliko se više mora dugovati tvojem očinstvu, jer si napisao ovo što se odnosi na spas duša vjernika. Te besmrtna zahvale, koje mi sami ne možemo odrediti, neka ti dostojne ocijeni sam Bog, za što ga mi ponizno zaklinjemo i molimo.«

Ako je vrhovni pastir Dubrovačke crkve prepoznao ljepotu svjetovne riječi i poduke koju je nudila historiografija i otvoreno je usporedio s crkvenom riječi, treba li veće potvrde za njezino značenje u riznici retoričke kulture Dubrovnika u ovom razdoblju? Još nas više u to uvjeravaju konkretni doprinosi domaćih autora, koji su istovremeno slijedili suvremene tendencije sa Zapada.

### **Humanistička historiografija kao obrazac govorništva**

Upravitelji dubrovačke javne škole izučavali su govorništvo da bi ga prenosili učenicima, ali i da bi veličali svoje poslodavce, dubrovačke vlasti. Pritom se poznavanje povijesti Grada prirodno nametalo kao izbor i polazište u sadržajnom smislu. Nekolicina stranaca kojima je bila povjerena briga nad dubrovačkom školskom omladinom od druge polovice 16. do početka 17. stoljeća, Nascimbene Nascimbeni, Francesco Serdonati, Camillo Camilli, uz redovite dužnosti u nastavi morali su priređivati i pohvalne govore u čast državnih uglednika. Po ocjeni kasnije historiografije, riječ je o tipičnom obliku:

»U Dubrovniku je postojao pradavni običaj, koji se održao sve do velikog potresa 1667., da se vlastela ispraćaju vrlo raskošnim pogrebom, koji bi pratio i sam knez. Potom je pripadalo javnom učitelju da pohvali pokojnika održavši govor na latinskom, pri čemu je morao hvaliti ne samo njegova djela, nego i njegov rod i po ocu i po majci i sve rođake i srodnike, barem bliske.«<sup>53</sup>

Koliko je školovanim retoričarima i latinistima bilo zazorno prihvatiti se takve teme?

Ovo pitanje prirodno se može razmatrati na dvije razine, praktičnoj i teorijskoj. Ako je bilo neprimjereno prihvatiti se pohvale nekoga koga se uopće nije poznavalo, ovakvi obziri brzo su nestajali pred izgledima na dobru dodatnu zaradu. Dobro je poznato, štoviše, da su strani učitelji privlačeni u Grad ponudama iz službenih krugova o povišici na obećanu skromnu platu pošto bi držali svečane govore u raznim prigodama. Tajnik Dubrovačke Republike Giovanni Battista Amalteo u službenom pozivu Nascimbeneu Nascimbeniju iz Ferrare da preuzme službu upravitelja dubrovačke javne gimnazije 26. listopada 1560. naglasio je:

»Istina je da izvanredna zarada koju donosi dnevnicu može biti velika i s redovitom se platom popeti do tri stotine škuda, a možda i više, jer je gradski običaj da se, kad umre plemić ili pučanin, najčešće od učitelja zatraži posmrtni govor, za koji mu se daje barem dukat i nekoliko svijeća, te katkad četiri, pet ili deset škuda, katkad i više, ovisno o položaju i imutku ljudi. Ne spominjem privatne darove, povlastice i javne nagrade koji također vrijede, bilo od vas ili od drugih, tako da će onaj tko prihvatiti ovo mjesto zapravo dobiti više nego što sam ja obećao.«<sup>54</sup>

No, izgledalo je još manje opravdano s teorijske strane: pohvalni govor, *genus demonstrativum* po Ciceronovoj terminologiji kojom je prenio Aristotelov *ge-*

*nos epideiktikon*, u klasičnom je razdoblju bio slabo cijenjen. Sam Ciceron ga je odbacio kao vrstu, dajući apsolutnu prednost sudskom i političkom govoru, a napada ga i Frane Petrić, ističući da je Ciceron u raspravama *De Oratore* i *Orator* odbacio pohvalni govor tvrdeći da mu na trgu nije mjesto,<sup>55</sup> pa je čak i Aristotel rekao za pohvalni (apodiktički) govor da mu je svojstvo i svrha da bude čitan.<sup>56</sup> Petrić je s tim u vezi zaključio da su sudski i politički jedine dvije priznate vrste govora, kako su smatrali i Aristotel i Ciceron kao dva najveća učitelja govornišтва, a da pohvalni to nije. Međutim, Firentinac Francesco Serdonati, upravitelj dubrovačke javne škole u drugoj polovici 16. stoljeća, u svom govoru za nadbiskupa Vincenza Portica već na samom početku hvali tu vrstu, sluteći optužbe. Njemu su primjer baš stari Rimljani, koji su ugledne pokojnike običavali hvaliti na pokopima te nisu zanemarivali ništa čime bi ih mogli uzveličati.<sup>57</sup>

Ovakav pristup naoko upućuje na konformizam, na puku želju da se udovolji vlastima, ali protiv tog zaključka govori Serdonatijev položaj u Dubrovniku: od 1569. do 1582. on je na čelu dubrovačke javne škole i osnovna mu je briga da njegovi učenici postignu što bolji uspjeh.<sup>58</sup> Zato posvuda u njegovim spisima nalazimo odjeke pedagoške aktivnosti. Već na samom početku predgovora, obraćajući se dubrovačkoj vlasteli, ustvrdio je da je »onaj Pitagora Samljanin, koji je prvi izumio naziv filozofija«, isticao poštivanje istine i prenošenje dobročinstva na druge kao najveće dobro koje je Bog dao ljudima. Ima li većeg dobročinstva od školske poduke? Tako je, i tri desetljeća prije Serdonatija, Klement Ranjina slično navodio rimskog filozofa Seneku kao primjer da je vrlina prenositi znanje na druge. Međutim, za razliku od uglednog prethodnika, Serdonati nije biblijski egzeget, ne bavi se teologijom, nego poseže za riznicom klasične starine da nekritički uljepša početke Dubrovnika. Pohvalni govori u pravilu sadržavaju historiografske elemente. Istaknuvši uobičajeno mišljenje o dubrovačkim zakonima koji su naslijeđeni od starog Rima i da su rimski koloni iz obližnjeg Epidaura osnivači Grada, Serdonati se vraća do svakodnevice u osmanskome okruženju i hvali vrlinu Dubrovčana da pomažu svakom došljaku kojemu je pomoć doista potrebna. Dakako,

51  
Suci 14,14; 14,15.

52  
*Quodlibet declamatorium*, treća knjiga: 6v.

53  
S. M. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. II: 463. Kad se kasnije ponovo dotakao ove teme, Crijević nije krio prezir, smatrajući da je »taj govor, tako kao odrođen od vrline predaka, bio poput nekog prijekora umjesto pohvale« i otvoreno se pitao što je neprikladnije od toga (S. M. Cerva, *Prolegomena*: 527).

54  
Pismo je Crijević dvaput naveo, prvo u *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur*. *Dubrovačka biblioteka u kojoj se prikazuju dubrovački pisci, njihova djela i spisi*, ur. Stjepan Krasić, sv. IV. Zagreb: JAZU, 1980: 69–71, a potom u *Sacra metropolis Ragusina*, sv. III: 2405–2411, čiji je prijepis danas u knjižnici samostana Male braće u Dubrovniku, rukopis br. 215.

55  
Cicero, *Orator*, c. XIII.

56  
F. Petrić, *Deset dijaloga*, II, 9b. Petrić pritom misli na treću knjigu Aristotelove *Retorike*, 12. poglavlje.

57  
*Orationes duae habitae Rhacusii*. Camerini: apud haeredes A. Gioiosi et H. Stringarium soc., 1578. *Ad Illustrissimum Senatum Rhacusinum Francisci Serdonati in suas orationes praefatio*, 1v.

58  
Serdonati je u kolovozu 1569. postao upravitelj dubrovačke škole umjesto Nascimbenea Nascimbenija iz Ferrare koji je bio na tom položaju od 1560. Nenad Vekarić, *Nevidljive pukotine*. *Dubrovački vlasteoski klanovi*. Zagreb – Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2009: 18.

smatra na kraju da će sam njegov govor postati velik tek zahvaljujući veličini imena dubrovačke vlastele, kojemu je posvećen. S te strane nije neobično da su njegova razmišljanja utjecala na klasične dubrovačke povjesničare iz tog vremena, poput Mavra Orbinija i Jakova Lukarevića, odane svom meceni Marinu Bobaljeviću.<sup>59</sup> U svakom slučaju, može se suditi da su slijedili isti historiografski, ali i retorički uzor, po kojem bi »povjesničar prije svega morao brinuti da čitač shvati pravi, jasan, iskren smisao njegovih riječi, što nikad neće postići ako stvar ne opisuje jasno i prozirno, izbjegava dvosmislenosti i koristi se riječima i izrazima prikladnima za opis«.<sup>60</sup>

Na primjeru Serdonatijeva govora povodom dolaska novog dubrovačkog nadbiskupa Vincenza Portica, tiskanog u Italiji 1578., jasno se razabire uloga historiografije u retorici, čak u tolikoj mjeri da taj govor možemo smatrati kratkom poviješću Dubrovnika. To je tim važnije jer je Serdonati poznavao i citirao raniju domaću historiografiju,<sup>61</sup> osobito djelo Ludovika Crijevića Tuberon, čiji je izvadak sâm priredio za tisak. Opet je neumorni istraživač dubrovačke književne baštine Serafin Marija Crijević zapazio vezu između ovog priređivanja za tisak i djelatnosti benediktinca Euzebija Kaboge, koji je svom suvremeniku Serdonatiju toliko olakšao rad da ga je ovaj spomenuo sa zahvalnošću u vlastitom pismu dubrovačkom Senatu.<sup>62</sup> Serdonatijevu sklonost povijesti vidimo i kroz raspravu *De' fatti d'arme de' Romani*, tiskanu u Veneciji 1572., gdje uz posvetu don Juanu d'Austria, sinu cara Karla V., veliča snagu oružja kao jedino sredstvo kojim se postiže trajni mir, odnosno kao »najdostojniju i najbolju od svih vještina koje imaju smrtnici, jer njime stiže mir«.<sup>63</sup>

Serdonati hvali dubrovačkog plemića i kanonika Marka Ranjinu, »ukras svih onih krajeva«, kao da ga je i on potaknuo u radu.<sup>64</sup> Značajno je obrazloženje zašto piše na talijanskom jeziku, umjesto na uobičajenom latinskom, ističući skromno naposljetku da je spreman prirediti i novo izdanje na latinskom, bude li ovo postiglo željenu popularnost. Na početku je kanio pisati latinski, no odustao je zato da bi djelo bilo razumljivo i manje učenima, a postojali su i drugi razlozi koje nije precizirao. Činjenica je da je knjiga objavljena dok je bio upraviteljem javne gimnazije u Dubrovniku, iako nije istaknuto da su dubrovačke vlasti novčano pomogle. Ipak, odlukom Vijeća umoljenih 16. prosinca 1572. posuđeno mu je 300 škuda, uz jamstvo vlastelina Šimuna Mihova Zlatarića, a predviđeno je da će vraćati dug od sredstava svoje plate, po 50 škuda godišnje,<sup>65</sup> što je dokaz da je uspio zadobiti povjerenje i vlasti i privatnih krugova.

Prije Serdonatija se vještim kombiniranjem govorništva i historiografije odlikovao upravo autor čije je djelo Firentinac dijelom priredio za tisak – Ludovik Crijević Tuberon. Ostalo je zabilježeno pohvalno mišljenje i kasnijih izdavača njegovih »Komentara o svojem vremenu«. Dubrovački tiskar Carlo Antonio Occhi 1784. osobito ga je hvalio, tvrdeći:

»Vidi se dakako po nasladi riječi, istančanosti stila, ozbiljnosti i, da tako kažem, po uzvišenosti rimskoga govora da je djelo napisano u zlatno doba.«<sup>66</sup>

Uzvišenost »rimskog govora«, *Romani eloquii maiestas*, bila je prava pohvala ovom povjesničaru kojega su kasniji stručnjaci prozvali »dubrovačkim Salustijem«.<sup>67</sup> No, ovaj naslov može mu se pripisati iz sličnog razloga kao i propovjedniku Klementu Ranjini – zahvaljujući psihološkom karakteriziranju i uvrštavanju govora. Govori raznih likova koje je Tuberon utkao u svoje djelo jasno svjedoče o njegovoj zaokupljenosti tim problemom, govorništvo opet ističe uvjeravanje kao ključni element.

Dok Tuberon piše o Dubrovniku kao domaći čovjek i poznavatelj prilika, zanimljivije je kako je tu problematiku razmatrao stranac poput Serdonatija: nekritički, slijedeći vlastite interese, ali i u skladu s vremenom kada piše, tragajući za unutarnjim uporištima dubrovačke države. Primjer je pohvalni govor za nadbiskupa Portica, kad ističe simbiozu Crkve i države i određuje njihov međusobni odnos:

»Budući da [senatori] znaju kako se ukras vjere i uporište kršćanske države nalazi u svećeničkom staležu i da su sva njihova prava zaštićena ne samo ljudskom posadom, nego i božanskim pravom, ništa nisu propuštali čime bi ih [kler] ukrasili.«<sup>68</sup>

O toj brizi govori konkretno njihovo nastojanje da prikupe što više relikvija, a to je put ka drevnoj povijesti i veličini kojim se legitimiraju ujedno sadašnja pripadnost i nekadašnje porijeklo. Pruža se most prema rimskim starinama. Serdonati se pita: kao što je Eneja iz zapaljene Troje na putu prema budućoj rimskoj veličini nosio kućne duhove, pa mu je zato sve išlo dobro, koliko su zaslužniji Dubrovčani koji su spašavali kršćanske relikvije pred osmanskom najezdom?<sup>69</sup>

Svjestan prilike u kojoj izlaže, Serdonati moli za oprost što poseže i za poganskim antičkim primjerima, ali to je nužni ustupak temi kojom se bavi – pohvalnom govorništvu. U njezinoj službi je i osobni opis Portica, njegova lica i govora, a ne samo karaktera, kao što je ranije opisivao i nadbiskupa Krizostoma Calvina kojega je ispratio na vječni počinak uz pohvalni govor. Hvalio je i Porticov zavičaj i domovinu, a napokon i samog papu Grgura XIII. jer im je poslao tako dobrog prelata da bude vrhovni pastir Crkve u Dubrovniku. Budući da je Serdonati dokazao da sigurno vlada govorničkim umijećem, prepli-

59

N. Vekarić, *Nevidljive pukotine*: 18–20.

60

S. M. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. I: 68.

61

Ovo obilježje zapaža se i u ranijim istupima čuvenog pjesnika Ilije Lampridijeva Crijevića i u pohvali Dubrovniku koju je dao drački nadbiskup Pavao Andeo, a citirao Serafin Marija Crijević (S. M. Cerva, *Prolegomena*: 328–330).

62

S. M. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. I: 298. U posveti je priređivač djela zahvalio i dubrovačkom vlastelinu Matiji Buniću. V. Rezar, »Dubrovački humanistički historiograf Ludovik Crijević Tuberon«: 72.

63

Ovo je Serdonatijeva kompilacija, nastala na temelju nekolicine klasičnih autora, stručnjaka za povijest ratovanja, poput Tita Livija i Plutarha. Stranice predgovora imaju folijaciju. Jedan primjerak čuva se u knjižnici Državnog arhiva u Dubrovniku pod oznakom R-401, f. \*2r.

64

*Oltre a ciò l'esortationi del signor Marco Ragnina gentilhuomo e canonico Raugeo, ornato di tutte quelle parti, che a suo pari con-*

*vengono, hanno potuto assai a farmi pigliar questa resolutione*, na f. \*\*4r.

65

*Cons. Rog.*, sv. 61, f. 171v.

66

V. Rezar, »Dubrovački humanistički historiograf Ludovik Crijević Tuberon«: 78.

67

F. M. Appendini, *Notizie storiche*: 9. Više primjera o Tuberonovoj upotrebi govora i o vještom baratanju klasičnom lektinom nudi V. Rezar, »Dubrovački humanistički historiograf Ludovik Crijević Tuberon«: 90–92.

68

*Oratio in adventu Vincentii Portici*: 20.

69

*Oratio in adventu Vincentii Portici*: 21. Serdonati ovu sliku razmatra i u djelu *De fatti d'arme*, što je jasan utjecaj Vergilijeve *Eneide*.

70

Erudit iz 18. stoljeća, isusovac Ivan Marija Matijašević u zbirci *Zibaldone* (danas u knjižnici samostana Male braće) prenio je iz dubrovačkog Arhiva elementarne podatke o Serdonatijevim primanjima i o njegovim suradnicima. *Zibaldone*, sv. II: 347–350. Knjižnica samostana Male braće, rukopis br. 434.



ćući poput tipičnih humanista povijesno, stvarno, s govorničkim, fiktivnim, šteta je da o njegovu radu u dubrovačkoj školi nije ostalo više podataka.<sup>70</sup> Nije još dovoljno poznato što je podučavao učenike, koji su klasični autori bili predmet njegova interesa tijekom petnaestak godina provedenih u Dubrovniku. Interes za historiografiju lako je dokazati djelima koja je objavio i to ostaje put za izučavanje njegove odanosti govorništvu.<sup>71</sup>

Drukčiji pristup zastupao je učitelj Camillo Camilli, po povjesničarima 19. stoljeća najbolje poznat po pet pjevanja dodanih Tassovu epu *Oslobođeni Jeruzalem*. Stigao je u Dubrovnik krajem 16. stoljeća, pa mu je Senat u znak priznanja za dobar nastavnički rad dao dubrovačko građanstvo. Umro je u Dubrovniku 1615. i pokopan je u crkvi Sv. Rozarija.<sup>72</sup> Prikazujući njegovu djelatnost, Serafin Marija Crijević osvrnuo se na riječi franjevca konventualca Vincenza Coronella iz djela *Bibliotheca Universalis*, koji je nadasve istaknuo Camillijeve navodne zasluge za dubrovačko poznavanje talijanskog jezika. Crijević je to odbacio kao pretjerano i neutemeljeno, čak i ako bi se samo htjelo reći da je Camilli unaprijedio i dotjerao poznavanje talijanskog u Dubrovniku, tvrdeći da je i prije njega bilo više dokaza o dobrom poznavanju talijanskog, pa i napisanih radova.<sup>73</sup> Ipak, ovo je dokaz o sve većem razumijevanju važnosti govorništva na narodnim jezicima, što je u Dubrovniku simbolizirao Dinko Ranjina, a u Italiji Bartolomeo Cavalcanti djelom *La retorica* iz 1555.<sup>74</sup> Unatoč optužbi da je puki plagijator jer je u poznatom predgovoru pred *Pjesni razlike* Mihu Menčetiću u najvećoj mjeri samo prenio poglede Bernarda Tassa iz djela *Ragionamento della poesia*, vrijedi zabilježiti mišljenje da Dinko Ranjina ipak ima zasluge i vrijednost, osobito zbog »uvođenja stanovitih misaonih struktura u jezični medij hrvatskog narodnog jezika«.<sup>75</sup> Činjenica je da se njegov rad pojavio 1563., pridonoseći tako kulturi narodnog jezika i s teorijske strane i stavljajući ga na istu ravan s latinskim u vrijeme dok je latinska retorika još dominirala u dubrovačkoj školi.

Za razliku od kasnijeg učitelja Camillija, koji je nemalo pridonio širenju kulture talijanskog jezika, Serdonatijev opus ostao je uravnotežen između oba pola, dok je u radu bio ponajviše zaokupljen praktičnim ciljevima. Međutim, bilo je njegovih kolega koji nisu zazirali od iznošenja teorijskih pogleda na posao kojim se bave, čime znatno popunjavaju bitnu prazninu u našem poznavanju rada dubrovačke škole.

## Teorijske rasprave

Konkretna primjena retoričkih znanja zasnivala se na radu škole. Bilo da se tu školovao budući pravnik, trgovac, diplomat, svećenik ili državnik, svatko je učio od prvaka rimskog govorništva, Cicerona. Ako je *Quodlibet declamatorium* Klementa Ranjine ocijenjeno kao udžbenik govorništva za mlade propovjednike, potreba za sličnim djelom nesumnjivo je postojala i među laicima. Ako je tada Cipriano Suarez pisao rasprave o govorništvu na latinskom jeziku,<sup>76</sup> a ranije spomenuti Bartolomeo Cavalcanti na talijanskom, prirodno je da su ti autori utjecali na mnoge manje, da i sami razriješe stručne dvojbe i olakšaju rad u školi i sebi i svojim učenicima. To je bio glavni motiv koji je slijedio Serdonatijev prethodnik u Dubrovniku, Nascimbene Nascimbeni, upravitelj dubrovačke javne škole od 1560. do 1569. Priredivši kritičko izdanje Ciceronove rasprave *De inventione* nedugo po dolasku u Dubrovnik,<sup>77</sup> težio je prije svega olakšati svoj rad, a ne impresionirati poslodavce učenošću. U predgovoru je upozorio da se prihvatio tumačenja Cicerona na želju svojih učenika koji su htjeli ovladati retorikom, no pošto oni nisu dovoljno shvaćali

misli prvaka rimskog govorništva, morao ga je pojasniti. Strani poštivatelji dubrovačke vlasti pisali su doista da mnogi mladi Dubrovčani vole prionuti uz lijepu književnost, u čemu ih potiče i Senat dovodeći u grad nastavnika s trojicom ili četvoricom zamjenika, uz obilnu i veliku platu.<sup>78</sup> Međutim, položaj upravitelja škole imao je trostruku odgovornost: zbog javne djelatnosti i odnosa prema vlastima, zbog nastavne aktivnosti i odnosa prema učenicima<sup>79</sup> i zbog odnosa prema samom predmetu rada, prvenstveno retorici. Budući da još nema konkretnih podataka o govorima koje je Nascimbene držao u Gradu, valja mu pristupiti kroz interes za teorijski rad na retorici.

Kako definirati Nascimbenijev rad? Klasično je mišljenje da pripada tipičnim humanističkim udžbenicima jer objavljuje govor antičkog autora koji je vrijedan oponašanja i sam ga pojašnjava. S te se strane doista razlikuje od Petrićeva pristupa govorništvu jer mislilac iz Cresa nije prihvaćao takve postupke,<sup>80</sup> pa nam može stoga djelovati pomalo i zastarjelo. No, čak uz ocjenu da je Nascimbenijeva rasprava puka humanistička glosa,<sup>81</sup> ipak nam portretira čovjeka široke kulture koji je ujedno težio iznošenju vlastitog argumentiranog stajališta, a pritom je došao sa sveučilišta na kojem je kasnije djelovao Petrić.<sup>82</sup> To je sve dovoljno da ga prihvatimo kao autora koji je unaprijedio poglede na retoriku u Dubrovniku.

71

Pored izdavanja izvataka iz starije Tuberoneve knjige povezanog uz tursku povijest, preveo je s latinskog na talijanski »Povijest Genove« i »Povijest istočnih Indija«, a u vlastoručno napisanom dodatku uz knjigu Giovannijsa Boccaccia pod naslovom *Tiranni mal capitati* dao je legendu o dubrovačkom knezu Damjanu Judi s početka 13. stoljeća. N. Vekarić, *Nevidljive pukotine*: 18.

72

Tvrđi se i da je bio »drag Ragninama, Zlatarićima, Didaku Piru i drugim dubrovačkim književnicima«. Francesco Maria Appendini, *Notizie storico-critiche sulla Letteratura dei Ragusei*, sv. II. Dubrovnik: presso Antonio Martecchini, 1803: 319. Na Appendinijevu tragu pisao je i Vicko Adamović, *Gragja za istoriju dubrovačke pedagogije*, sv. 1. Zagreb: Naklada Hrvatskog pedagogijskog književnoga zbora, 1885: 29.

73

S. M. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. I: 209–210.

74

[www.answers.com/topic/rhetoric](http://www.answers.com/topic/rhetoric) (pristup izvršen 18. kolovoza 2009.).

75

Zlatko Posavac, *Estetika u Hrvata. Istraživanja i studije*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1986: 93.

76

*De arte rhetorica libri tres*, Venecija 1569. Sadržaj dostupan na »Silva Rhetoricae«, <http://rhetoric.byu.edu/> (pristup izvršen 18. kolovoza 2009.).

77

Djelo je tiskao Bolognino Zalterio 1564. u Veneciji, sa 128 numeriranih listova. Poblži opis vidjeti u R. Seferović, »Strani učitelj i domaći povjesničar«: 82.

78

*Respublica Ragusina quae olim Epidauria*: 624–625.

79

Učitelj je imao veliku odgovornost i zbog čuvanja stege tijekom izvođenja nastave. O školi kao poprištu nasilnih sukoba među učenicima više u: Slavica Stojan, *Slast tartare. Marin Držić u svakodnevi renesansnog Dubrovnika*. Zagreb – Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 2007: 116–118.

80

Osim formalne razlike između Petrićeva pristupa i klasičnih udžbenika iz retorike koji daju zbirku čuvenih govora, mislilac iz Cresa tvrdi da oponašanje nije savršen put ni pisanja ni govorenja jer je u mnogočemu nedostatno (F. Petrić, *Deset dijaloga*, IX, 57a).

81

*Marii Victorini Explanationes in Ciceronis Rhetoricam*. Cura et studio A. Ippolito. *Corpus Christianorum. Series Latina CXXXII*. Turnhout: Brepols Publishers, 2006: XXIII.

82

Nascimbenijeva aktivnost u Ferrari kolebala je do kraja 1550-ih, kad se zatekao u Reggio Emiliji odakle je došao u Dubrovnik. Kasnije se pokušao aktivirati na Padovanskom sveučilištu, ali nije uspio zbog nedaća s mletačkom Inkvizicijom. S druge strane, Petrić je proveo godine u Ferrari dok nije dospio u Rim. Nema podataka o njihovom susretu, ali zatekli su se pod utjecajem iste sredine.

Već na početku svojih tumačenja Nascimbeni tvrdi da mudrost valja povezati s rječitošću, jer sama mudrost malo koristi državi, a sama rječitost ne koristi pak nikad. Tek onoliko koliko je rječitost bila primiješana uz mudrost, činilo se da koristi.<sup>83</sup> Ove misli nisu izvorne; težnju o srodnosti politike i retorike nalazimo također kod Cavalcantija (kojega Nascimbeni više puta hvali u svom tekstu, diveći se njegovoj učenosti), kao i kod kasnijih autora, Serdonatija i Nascimbenijeva učenika Nikole Vitova Gučetića, koji zaključuje da »govorničko umijeće kao sredstvo političkoga djelovanja u svojim logičkim i znanjem potkrijepljenim sredstvima počinje i završava u području razumnosti i razbora, pa se najstrože razlikuje od zlorabe koja može štetiti.«<sup>84</sup> Drugi element je pitanje samog jezičnog medija: istaknuto mjesto predvidio je samo za latinsku retoriku, ali ostavio je prostora i za druge jezike, što je zanimalo i njegove suvremenike. Premda se rasprava Dinka Ranjine o povezanosti pjesništva s govorništvom pojavila gotovo istovremeno kad i Nascimbenijev rad, stručnjak iz Ferrare nije ju spomenuo, zbog nepoznavanja jezika, ali i zbog različitog teorijskog pristupa. Samo je Nascimbeni među upraviteljima dubrovačke javne škole u 16. stoljeću pisao teorijske rasprave rasvjetljavajući ta pitanja i uspoređujući vlastita s gledištima drugih autora, na drugim jezicima. Tako citira djelo Bartolomea Cavalcantija o retorici, koje je »napisano doduše *etrusca lingua*, ali vrlo učeno i fino.«<sup>85</sup> Problem jezične pripadnosti zaokuplja tada i strance i domaće ljude. Sam Dinko Ranjina piše da dolazi iz »ovih stranah latinskih«, dok Nikola Vitov Gučetić piše i latinski i talijanski, a stranci upozoravaju da

»... svi mladi u Dubrovniku, ili barem njihova većina, zna govoriti talijanski, koji pogrešno nazivaju franačkim; pučki pak međusobno ne koriste se drugim jezikom do li dalmatskim ili slavenskim.«<sup>86</sup>

Humanist iz Ferrare pri izboru jezika nije napustio klasične okvire. Tako je i sa sadržajem: budući da je odlika Nascimbenijeva teksta braniti klasična tumačenja i pristup, pohvalnom govoru dao je posredno mjesto, zasjenivši ga sudskim i političkim. Ipak, i tu nudi konkretan savjet: važno je biti objektivan i govoriti o nekome onoliko koliko je taj dostojan.<sup>87</sup> Ovo se stajalište svakako podudara s razmišljanjem Serafina Marije Crijevića, koji je dva stoljeća kasnije nesmiljeno napadao tadašnje govornike na posljednjim ispraćajima, zamjerajući im što se nisu pridržavali tog jednostavnog pravila.<sup>88</sup> Ali, nije se zapravo pridržavao ni Serdonati: hvaleći dubrovačke nadbiskupe, nije se mogao pohvaliti kritičnošću. Nascimbeni pak ne bježi od iznošenja kritičkih zapažanja o autorima radova koje citira, pa čak i o svojim uzorima, osobito Aristotelu. Filozof je, po našem autoru, bio jedinstven »po izvrsnom sudu« i po učenosti i Nascimbeni ne zna može li se itko usporediti s njim. Međutim, koliko se on sam odlikovao većom mudrošću i duhom (*ingenio*), toliko se trebaju ljudima (*insipientiores*) smatrati oni koji se više pouzdaju u Aristotelov ugled nego u vjerojatni razum (razboritost).<sup>89</sup> Dakle, Aristotel nipošto ne predstavlja apsolutni, neosporivi autoritet i tu Nascimbeni nije daleko od Petrića, koji je odbacio Aristotela kao manje savršenog od drugih autora, čemu se Petrićevi sugovornici u ovom djelu čude jer to moraju priznati.<sup>90</sup> Ocjenjujući pak Ciceronov genij, Nascimbeni će ga prikazati puno skromnije, naglašavajući da se ovdje ipak radi o mladenačkom djelu prvaka rimske govorničke pozornice, iako je dodao da se tom ocjenom nipošto ne želi podsmjehivati velikom govorniku i učitelju humanizma.<sup>91</sup>

Aristotel je, po Nascimbeniju, pokazao u *Poetici* što razlikuje povjesničara i pjesnika: povjesničar prikazuje ono što se zbilo, a pjesnik i ono što se moglo

zbiti.<sup>92</sup> Idealna *mimesis* otvara put usporedbi s ranijom raspravom Dinka Ranjine i razmišljanjima o oponašanju jer je veličao ulogu pjesništva u govorništvu. Ranjina upozorava s pravom da retorika dobiva pravi ukras tek s pjesništvom, što su usvojili Isokrat, Trasimah i Gorgija.<sup>93</sup> Vrlo važan autoritet za njega je pritom i Ciceron jer u znamenitom govoru za pjesnika Arhiju uzdiže baš pjesništvo kao vrstu. Dok Nascimbeni povezuje Cicerona s Aristotelom u teorijskim pogledima na razvitak i prošlost retorike, Dinko Ranjina ističe Platona kao autoritet i za pjesništvo i za govorništvu. Vlastitim primjerom to potvrđuje Miho Menčetić, kojemu je Ranjina posvetio svoj predgovor, jer on »knjižnoga Platona... nigda iz ruke ne puštaje«.<sup>94</sup> Platon je Ranjini važan i u školstvu. Poznaje njegovu raspravu *Fedar*, ne samo s vezom između dijalektike i retorike nego i upućujući na pravilan školski put razvitka mladih u obrazovanju.<sup>95</sup> Sam Petrić u vlastitoj raspravi o retorici ističe vrijednosti Platonova *Fedra* dok razmatra dijalektiku i retoriku.<sup>96</sup>

Ove razlike prema Nascimbenijevu pristupu nose formalno obilježje: u njegovim pogledima na govorništvu kroz analizu Ciceronova spisa *De inventione* Platonu nema mjesta, odan je aristotelovskoj tradiciji. Međutim, humanist iz Ferrare pritom nije ostao zarobljen teorijskim razmatranjima, sačuvao je čvrstu vezu sa svijetom oko sebe. Uzveličao je svojeg suvremenika Paola Manzuzija kao »veleučenog čovjeka, najdotjeranijeg u svakoj vrsti govorenja«.<sup>97</sup> Nadalje, navodeći tajne sudskog govora istražuje i slučaj povrede vlasti, kad tužitelj prilagođava predmet po svojoj koristi.<sup>98</sup> Frane Petrić se pitao koji je zapravo predmet govora. Takvo pitanje bilo je izlišno što se Dubrovnika tiče jer je diplomacija uvijek nudila nepresušno vrelo.

83

*Nascimbaeni Nascimbaenii Ferrariensis in M. Tullii Ciceronis De Inventione Libros Commentarius: 2b.*

84

Ljerka Schiffler, *Nikola Vitov Gučetić*. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2007: 94.

85

*Nascimbaeni: 16b.*

86

*Respublica Ragusina quae olim Epidauria: 625.* Dinko Ranjina hvali baš taj jezik, »koga tolik dio veličak od svita govori« (D. Ranjina, »Mihu Menčetiću, vlastelinu dubrovačkomu«: 71).

87

... *ut quaeque persona digna est, ita de ea narres. Nam si praeter decorum personarum, non erit credibilis narratio (Nascimbaeni: 16b).*

88

S. M. Cerva, *Prolegomena in Sacram metropolim Ragusinam: 527.*

89

... *qui Aristotelis auctoritatem magis quam probabili ratione nituntur (Nascimbaeni: 21b).*

90

F. Petrić, *Deset dijaloga*, IV, 27a.

91

*Nascimbaeni: 45a.*

92

*Nascimbenii: 21a.*

93

D. Ranjina, »Mihu Menčetiću, vlastelinu dubrovačkomu«: 67.

94

D. Ranjina, »Mihu Menčetiću, vlastelinu dubrovačkomu«: 69. Ovaj detalj spominje i biograf S. M. Crijević pišući o Mihu Menčetiću i ističući kako mu je Dinko Ranjina, kao učenom čovjeku i pokrovitelju drugih učenjaka, posvetio objavljenu pjesmu i u njoj istaknuo kako je Menčetić osobito privržen Platonu (S. M. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. II: 471).

95

D. Ranjina, »Mihu Menčetiću, vlastelinu dubrovačkomu«: 69.

96

F. Petrić, *Deset dijaloga*, X, 61a.

97

*Nascimbaeni: 55a.*

98

*Nascimbaeni: 88a.*

### Trojaka podjela govorništva: isto u trovrskom

Crkveno govorništvo i historiografija posebni su plodovi retoričke kulture Dubrovnika u Petrićevo vrijeme, čemu su svoj doprinos dala i teorijska promišljanja učitelja poput Nascimbenija i Camillija. Ideal propovijedi u slučaju Klementa Ranjine bila je jednostavnost; ideal historiografije bilo je bogatstvo misli i sadržaja, o čemu nam je dovoljno rekao Francesco Serdonati. Praktične rasprave pak, razvijene iz ovih teorijskih polazišta, bile su jednostavne izrazom, a bogate činjenicama. Historiografski pravac slijedimo u kronološkom lancu, čije su važne karike Ludovik Crijević Tuberon, Ambroz Ranjina, Francesco Serdonati. Neovisno uz njih djeluje platonist Dinko Ranjina, formalno blizak Petrićevim gledištima jednako kao i Nikola Vitov Gučetić. Promišljajući položaj i ulogu Dubrovnika, Petrić ga doživljava kao republiku pisanog prava sa specifičnim položajem na Sredozemlju, opisivši mletački mir i dubrovački danak izrazom »ljubavni uzlovi za Turke«. <sup>99</sup> Približivši se ovom gradu i kao urednik prvog izdanja rasprave »O trgovini i savršenom trgovcu« Benedikta Kotruljevića, čini se da ga je Petrić idealizirao kao utočište pragmatičnog. Koliko je takvo gledište doista opravdano? Bacaju li razmotrene činjenice drukčije svjetlo?

Petrićeva pohvala Kotruljevića čisto je utilitarna: ističe da dubrovački autor ne želi samo »opisati trgovinu, već i izgraditi vrsna trgovca, urešena brojnim vrlinama i častima«. <sup>100</sup> Objavivši njegovo djelo 1573., Petrić je po nekim tumačenjima pokušao nametnuti vlastite interese, prilazeći trgovini samo s moralnog aspekta i pretvorivši cijelo djelo u traktat o upravljanju kućom i obitelji. <sup>101</sup> To je čvrst dokaz o Petrićevoj prisutnosti u Dubrovniku, o snazi njegova utjecaja, o kulturnoj i misaonoj povezanosti. No, opravdano je poći korak dalje, potražiti veze u retoričkim gledištima. Iako je praksa u Dubrovniku bila dominantna, činjenica je da je bilo i teorijskih napora.

Zahvaljujući svojoj političkoj samostalnosti Dubrovnik je mogao neometano razvijati slobodu izraza. <sup>102</sup> No, odnos prakse i teorije bio je upravo proporcionalan: bez teorijske pripreme i značajnog ulaganja u rad škole nije se moglo nadati ni dobrim praktičnim rezultatima od kojih je i sama škola ovisila. Ako je škola bila ishodište svih retoričkih napora, zajednička točka iz koje su izvirali i crkveno i pravno i političko govorništvo, tada je točka njihova susreta, u kojoj su se svi spajali, bila obilježena dvjema datostima Dubrovačke Republike u 16. stoljeću, odnosom između *pax* i *libertas*. Sve je obilježavala i sebi ujedno podredila pobožnost prema domovini, *pietas in patriam*. <sup>103</sup>



**Relja Seferović**

**On Rhetorical Culture in Dubrovnik in the Age of Frane Petrić**

**Abstract**

*On the basis of ecclesiastical sermons, historiographical works, eulogies in honour of Ragusan archbishops and theoretical treatises on rhetoric we analyse the status of rhetorical culture in Dubrovnik in the age of Frane Petrić and we prove the strong influence of the Government of the Republic, putting the activities in any mentioned area under their direct surveillance. Different approaches and inclinations of foreign masters of the Ragusan public school enabled us to take a deeper insight into this subject, because all of them shared the interest for the Latin rhetoric. Some among the native authors also contributed to the topic and thus they justified Petrić's respect for Dubrovnik. The Ragusan diplomacy in the best way showed the practical use of rhetoric, what was highly praised by Petrić.*

**Key words**

Dubrovnik, Renaissance, rhetoric, sermons, school, Francesco Serdonati, Nascimbene Nascimbeni

99

*Dubrovnik* 1–3 (1997): 187–190.

100

Zdenka Janeković Römer, »Benedikt Kotrulj u potrazi za savršenim trgovcem«, u: Benedikt Kotrulj, *Libro del arte dela mercatura. Knjiga o vještini trgovanja*. Prir. i prev. Zdenka Janeković Römer. Zagreb – Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku i Hrvatski računovođa, 2009: 87.

101

Z. Janeković Römer, »Benedikt Kotrulj u potrazi za savršenim trgovcem«: 25.

102

Dok ovdje razmatramo pretežno latinsko govornišтво, neosporno se u isto vrijeme razvijala i kultura izražavanja na osmanskom turskom. Interese dubrovačkih vlasti na tom

polju dovoljno ilustriraju rad osmanskih učitelja u samom gradu, a s druge strane stipendiranja »mladića jezika« koji su redovito o trošku vlasti pohađali odgovarajuće tečajeve u velikim gradovima Osmanskog Carstva sve do pada Republike. Međutim, obilježja njihova rada zaslužuju posve drukčiji pristup. Njihovu karijeru po završetku školovanja kad su postajali dragomani, odnosno prevoditelji i savjetnici dubrovačkih poklisara pri Visokoj Porti, istraživala je Vesna Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istambul*. Zagreb – Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 2003.

103

C. Fisković, *Kultura dubrovačkog ladanja*: 21. Natpis s freske čitljiv je i danas.